

Çevre Sosyolojisi: Kavramsal ve Teorik Gelişmeler

Environmental Sociology: Conceptual and Theoretical Developments

Nahide KONAK*

ÖZET

Bu makalenin temel amacı, çevre sosyolojisinde kavramsal ve teorik gelişmeleri incelemektir. Bu inceleme yapılırken makale çevre sosyolojisinin tanımını ve alanını, geleneksel sosyolojiye olan eleştirilerini; ve toplum ve fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik ortaya çıkan kuramsal perspektifleri sunacaktır. Bu teorik perspektifler Kuzey Amerika'da gelişen Yeni Ekoloji paradigması, Eko-Marksist perspektif, Kapitalist Sanayileşmiş Rasyonelitenin Rasyonelsizliği teorisi ve Avrupa'da gelişen Risk Toplumu teorisi ve Ekolojik Modernleşme teorisini kapsamaktadır. Geleneksel Kuzey Amerika çevre sosyolojisi, çevresel bozulma ve yıkımın nedenlerini açıklamaya yönelik faktörler üzerine yoğunlaştığı için sürdürülebilir toplum nasıl olur veya ne tür sosyal düzenlemeler getirirsek çevresel iyileştirmelere katkıda bulunuruz sorusu üzerinde çok az durmuştur. Bunun tersine, Avrupa'da gelişen ekolojik modernleşme teorisi endüstrileşmiş kapitalist toplumlar çevre krizini aşmak için ne tür reformlar geliştirmişlerdir sorusunu analiz ederek genel anlamda çevre problemlerini çözmeye yönelik neler yapılıyor ve neler yapılmalıdır sorusu üzerinde durmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre ve Toplum, Çevre Sosyolojisi, Çevre Sosyolojisi Teorileri
Çalışmanın Türü: Derleme

ABSTRACT

William R. Catton and Riley E. Dunlap are among the first sociologists who analyzed the meaning of the rise of environmentalism for sociology. They have played an important role in the definition, development and institutionalization of environmental sociology within sociology. Environmental sociology is defined as a sub-discipline of sociology that analyzes mutual interrelations or relationships between society and physical environment. They argued that environmental sociologists must integrate environmental variables into their sociological analyses. Since the 1970's environmental sociologists have integrated environmental variables as either independent variables or dependent and control variables into their sociological analyses. Most environmental sociologists agree that mainstream sociology was constructed as if nature did not matter. Moreover, they also agree that classical sociologists failed to recognize the significance of biophysical environment and to theorize inseparable interrelations between society and environment. Even though environmental sociologists critiqued the definition of mainstream sociology and classical sociological theories when they defined the field of environmental sociology, they utilized classical social theories when they constructed their green perspectives. For example, William R. Catton and Riley E. Dunlap have been influenced by Durkheim's sociology when they established New Ecological Paradigm (NEP). Similarly, John Bellamy Foster, James O'Connor and Alan Scheinberg who established eco-Marxist perspective utilized Max's sociology when they theorized the relationship between society and environment. Raymond Murphy has been influenced by Weber's sociology while developing irrationalities of rationalization of industrialized capitalism theory. Risk society theory, developed by Ulrich Beck, and the Ecological modernization theory, developed by Herbert Huber and others, have been influenced by modernization theory. New Ecological Paradigm (NEP) emphasizes on culture as being the sources of environmental problems and solutions to them. According to NEP, modern social consciousness has been influenced by dominant western worldview, and this consciousness is the main causal force for creating environmental problems in societies. Eco-Marxist perspective includes treadmill theory and the theory of second contradiction. In general, for eco-Marxist perspective, capitalist system is the main causal force for environmental crisis. Capitalist societies try to solve economic and social crisis by economic growth. Economic growth means more production and consumption that lead to the use of more natural resources and creating more environmental pollution. Thus, environmental degradation and crisis is necessary for the continuation of the capitalist system. According to treadmill of production theory, owners of the industry, the state and workers tend to build an alliance to facilitate economic growth because they all benefit from it. Thus, the state plays a contradictory role in helping environmental destruction and protection. For Murphy, in his irrationalities of rationalization of industrialized capitalism theory, the root causes of environmental problems is monopoly power –seeking profit in capitalist market or communist party power seeking dominance and power—its exploitive relations with nature. Thus, bureaucratic elite power and decisions are the sources of risks of industrial accidents, accumulation of toxic waste and ecological degradation. For Beck, societies are transforming from simple modernization to risk society. He argues that in risk society, people feel that they are under risks due to environmental degradation. In addition, in risk society, conflicts concentrated on pollution and the distribution of environmental risks. The ecological modernization theory argues that global environmental problems can be solved within the existing or a little modified social, economic and political institutions without departing from economic growth, capitalism and globalization. So, in contrast to the eco-Marxist perspective, the ecological modernization theory argues that capitalism and its institutions are not in fundamental conflict with the environment. Current economic institutions and mechanisms can be modified and transformed according to the ecological rationality criteria. While the North American environmental sociology tends to focus on explaining the root sources of environmental degradation and problems, the North European environmental sociology tends to focus on the questions of what should have been done and

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi

what needs to be done to solve environmental problems. These theoretical assumptions have been continued to be tested not only in North American and European countries but also in developing countries, which would provide further theoretical and empirical contributions to the environmental sociology.

Keywords: Environment and Society, Environmental Sociology, Environmental Sociological Theories

The Type of Research: Compilation

GİRİŞ

Çevre sosyolojisi 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın çevre ile ilgili kaygılarının patlak vermesine bir tepki olarak başlamıştır (Buttel, 1987; Dunlap ve Catton, 1979a; Humphrey ve Buttel, 1982). Bu nedenle bu ülkede çevre sosyologlarının sayısı gözle görülür şekilde diğer ülkelerden veya bölgelerden daha fazladır (Buttel, 2003: 306). Amerika Birleşik Devletleri çevre sosyolojisi, içinde farklılıklar barındırmasına rağmen, genel anlamda iki amaç etrafında birleşmiştir (Buttel, 2003: 307). Bunlar:

- 1) Sosyoloji tarafından biyofiziksel dünyanın, toplumsal değişime katkıda bulunan hem nedensel bir faktör, hem de sosyal yapılardan veya sosyal oluşumlardan etkilenen sonuçsal bir faktör olarak kabul edilmesini teşvik etmek.
- 2) Çevre yıkımının veya çevre problemlerinin nedenlerini açıklamak.

Avrupa ile karşılaştırıldığında, Kuzey Amerika çevre sosyolojisinde gözlenen en önemli eğilimlerden biri, bunun klasik sosyoloji teorilerine dayanması ve günümüz sosyal teorilerini daha az kullanır olması veya bunları kullanan sosyologların da bunları çok sonraları kullanmaya başlamış olmalarıdır. Mesela, William R. Catton ve Riley E. Dunlap Yeni Ekoloji paradigmasını oluştururken Durkheim'in sosyolojisinden etkilenmişlerdir. Benzer şekilde Eko-Marksist perspektifi oluşturmaya çalışan John Bellamy Foster, James O'Connor ve Alan Scheinberg de Marx'ın sosyolojisinden etkilenirken, Raymond Murphy'i de Weber'in sosyolojisinden etkilenmiştir. Sosyolojinin klasik kurucularının teorilerine olan güçlü ilgi ve onlardan esinlenerek yeşil teori oluşturma Avrupa çevre sosyolojinde daha zayıftır. Avrupa çevre sosyolojisi, teorik ve ampirik çalışmalarında post-modernizm, risk toplumu literatürü ve ekolojik modernleşme gibi yeni sosyal teorileri tercih etmektedir (Mol, 2002). Risk toplumu teorisi ve ekolojik modernleşme teorisini geliştiren Ulrich Beck ve Arthur P.J. Mol gibi çevre sosyologları modernleşme teorisinden etkilenmişlerdir.

Geleneksel Kuzey Amerika çevre sosyolojisi, çevresel bozulma ve yıkımın nedenlerini açıklamaya yönelik faktörler üzerine yoğunlaştığı için sürdürülebilir toplum nasıl olur veya ne tür sosyal düzenlemeler getirirsek çevresel iyileştirmelere katkıda bulunuruz sorusu üzerinde çok az durmuştur (Buttel, 2003: 307). Bunun tersine, Avrupa'da gelişen ekolojik modernleşme teorisi endüstrileşmiş kapitalist toplumlar çevre krizini aşmak için ne tür reformlar geliştirmişlerdir konusunu analiz ederek genel anlamda çevre problemlerini çözmeye yönelik neler yapıyor ve neler yapılmalıdır sorusu üzerinde durmaktadır.

Bu makalede bu kavramsal ve teorik gelişmeler sunulacak ve sonuç bölümünde de bazı değerlendirme ve önerilerde bulunulacaktır.

ÇEVRE SOSYOLOJİSİNİN TANIMI VE ALANI

William R. Catton ve Riley E. Dunlap (Catton ve Dunlap, 1978a; Dunlap ve Catton, 1979a) çevreciliğin yükselişini ve sosyoloji için ne anlama geldiğini inceleyen ilk sosyologlar arasında yer alır. Onlar, çevre sosyolojisinin sosyoloji içinde bir alt uzmanlık alanı olarak ortaya çıkmasında, geliştirilmesinde ve kurumsallaştırılmasında büyük rol oynamışlardır. Amerikan Sosyoloji dergisinin özel sayısında yayınlanmış "Çevre Sosyolojisi: Yeni Bir Paradigma" (Catton ve Dunlap, 1978a) adlı makale "Yeni Teorik Perspektifler" e adanmıştır. Bu makalede bu yazarlar iki şeyi başarmıştır. Birincisi, çevre sosyolojini ve alanını doğrudan ve açık olarak tanımlamışlardır. İkincisi, sosyologların çevre değişkenlerini sosyolojik analizler kapsamı içine dahil etmediklerini vurgulamışlardır.

Catton ve Dunlap (1978a: 4) çevre sosyolojisini çevre ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşimi veya toplumsal-çevresel etkileşimleri veya ilişkileri inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlamışlardır. Bu tanımla, Dunlap ve Catton insanoğlunun fiziksel çevreye olan etkisini vurgulamakla kalmamış, aynı zamanda çevresel durumun mesela enerji kaynaklarının durumunun insanlara ve topluma ne şekilde etki ettiğini de vurgulamışlardır.

1970'lere kadar sosyologların çoğu çalışmalarını çevresel fikirler ve tutumlar, çevresel hareketler, çevre politikaları düzenlemeleri ve çevre kalitesi ne şekilde sosyal problemler olarak tanımlanmaya başlanmıştır gibi konularla sınırlanmışlardır. Bu tür çalışmaları Catton ve Dunlap, çevre konuları sosyolojisi olarak tanımlamışlardır. Onlara göre, çevre sosyolojisini farklı bir uzmanlık alanı olarak belirlemek istiyorsak, sosyologların, çevre problemlerini sosyo-politik olaylar olarak kabul etmenin ötesine geçip toplumsal-çevresel ilişkileri analiz etmek için çevre değişkenlerini kullanmaları esastır (Dunlap ve Catton, 1979a; 1979b). Onlara göre gerçek çevre sosyolojisi, sosyal değişkenlere ilişkin olarak çevre değişkenlerini incelemelidir. Bunun güzel ilk örnekleri sosyo-ekonomik statü ve hava kirliliğine maruz kalma arasındaki ilişkiyi inceleyen Burch' un (1976) çalışması ve enerji kısıtlamasının toplumsal dağılımsal etkilerini analiz eden Schnaiberg' in (1975) çalışmasıdır. Bu çalışmalar çevre olaylarını değişken olarak ele aldıkları için niteliksel olarak sadece çevresel konularla ilgili kamuoyu araştırmaları ve çevre hareketlerini analiz eden çevre konuları sosyolojisi çalışmalardan farklıdır.

1970'lerde çevresel konular sosyolojisi, özellikle çevresel tutum, davranış ve aktivizm konularında çalışmalarına devam etmekle birlikte, toplumsal-çevresel etkileşim ve ilişkileri inceleyen çalışmalarda da heyecan verici bir artış olmuştur. Toplumsal-çevresel karşılıklı etkileşim ve ilişkileri inceleyen çalışmalar iki genel kategoride toplanmıştır. 1) Çevresel değişkenleri kullanan ampirik araştırmalar; 2) insanoğlunun çevre ve doğa ile karmaşık ilişkisini inceleyen kavramsal ve kuramsal çalışmalar. Kısacası, 1970'lerden itibaren çevre değişkenleri sosyolojik analizlere eklenmiş ve değerli kavrayışsal sonuçlar elde edilmiştir. Bu ampirik çalışmaların bir dokümanı Dunlap ve Michelson (2002) tarafından detaylı bir şekilde sunulmuştur. Birçok ampirik çalışma çevresel olayların sosyal davranışı etkilediğini varsayarak, çevresel olayları bağımsız değişken olarak ele almışlardır. Buna bir örnek Burch'un (1976) yaptığı sosyo-ekonomik statü ve çevre kirliliğine maruz kalma analizidir. Çevre olaylarını, mesela karbon dioksit gazının (SO₂) havaya yayılması, ormanların yok olması ve toprak erozyonu gibi değişkenleri bağımlı değişken olarak tanımlayıp analiz eden çalışmalar da vardır. Bazı çalışmalar, çevre olaylarını kontrol değişkeni olarak ele almış ve sosyal değişkenler arasındaki karşılıklı ilişkiyi incelemiştir (mesela Frank vd., 2000). Diğer ampirik çalışmalar nedensel hipotezlerden uzak durarak, basitçe sosyal ve çevresel değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır (Been, 1994). Çevre sosyologlarının geleneksel sosyolojinin çevre değişkenlerini sosyolojik analizlerinin kapsamı içine almadıklarını dile getirmeleri savı, sosyoloji disiplininin temel varsayım ve paradigmalarına meydan okumayı da beraberinde getirmiştir (Catton ve Dunlap, 1978a).

ÇEVRE SOSYOLOJİSİNİN GELENEKSEL SOSYOLOJİYE ELEŞTİRİLERİ

Auguste Comte sosyoloji kavramını 1838'de ortaya atmasına rağmen, fiziksel çevreye ilişkin oluşumların toplumlara etkisi veya insanların fiziksel çevre üzerindeki etkisi konusundaki araştırmalar ancak 60'ların sonu ve 1970'lerin başında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bundan önce bu tür sosyolojik araştırmalara rastlamıyoruz. Bunun nedeni nedir? Birçok çevre sosyologuna göre bu, sosyoloji biliminin tarihi ile ilgilidir. 19. ve 20. yüzyıllarda klasik sosyologların yapmaya çalıştığı görev, sosyolojiyi sınırları belirlenmiş ve diğer bilimlerden bağımsız bir bilim olarak tanımlamaya çalışmaktır.

Çevre sosyologlarının çoğu arasında bir görüş birliği söz konusudur. Bu görüş birliği şunu içermektedir: çevresel-toplumsal bakış açısına göre klasik sosyoloji geleneğinin "radikal sosyolojik" olduğu söylenebilir. Bunun anlamı şudur: klasik sosyoloji geleneği sosyal düşüncüyü ve sosyolojiyi indirgemecilikten, önyargılardan, güç ilişkilerinden ve büyüden özgürleştirme çabası peşinde koştuğu için, sosyal oluşumların fiziksel dünyadan bağımsız olduğu abartısına kapılmıştır (Buttel, 1996: 57). Benzer şekilde, sosyolojinin kendisini tanımladığı kavramsal yapı etkin bir biçimde toplum ve onun fiziksel çevresi veya materyal yapısı ile ilgili soruları dışarıda bırakmış veya mecburen sosyoloji alanının kenarına itmiştir. Durkheim' a göre sosyal birey, fiziksel, psikolojik ve biyolojik baskılardan göreceli olarak bağımsız ayrı bir gerçeklik oluşturur (Benton ve Redclift, 1994:3; Dunlap ve Catton, 1979b: 58). Goldblatt'a göre (1996: 3) Durkheim'in sosyolojisi ve Weber'in metodolojik savları biyolojik indirgemeci bütün formları ret eder. Sosyolojiyi biyoloji ve doğa bilimlerinden ayırmayı hedeflediği için yine Goldblatt'a göre Marx bu konuları tarımsal ekonominin marjinal alanı ile sınırlamıştır. Durkheim'dan farklı olarak (Murphy, 2002: 32) Weber, sosyal olmayan faktörlerin sosyal oluşumları etkilediği görüşüne karşı çıkmamıştır. Durkheim' a göre sosyal olaylar sadece diğer sosyal olgularla açıklanır. Sosyalin önemini vurgulayarak, sosyoloji sadece sosyalin

bağımsız değişken olduğunu kabul etmiştir. Bu da, sosyolojinin çevresel oluşumlar ve çevresel oluşumlar ve sosyal eylem arasındaki karşılıklı etkileşimi görmemesine neden olmuştur (Murphy, 2002: 31).

Bir çevre sosyologuna göre sosyoloji, fiziksel çevre sanki önemli değilmiş gibi inşa edilmiş ve kurgulanmıştır (Murphy, 1997: 10). Fox' a (1991) göre ekolojik sosyoloji öncesi dönemde sosyoloji, doğa-sosyal ilişkileri incelemede yetersizdir ve sosyoloji de doğa değişmiyor söylemi yaygındır (Aktaran: Murphy, 2002: 28). Çevresel olaylar sosyal kurgulamalardır denmiştir (Murphy 2002: 28-29; Dunlap ve Catton, 1994). Kısacası, klasik sosyologlar biyofiziksel dünyanın varlığının önemini ve fiziksel çevre ve toplum arasındaki ayrılmaz ilişkiyi kuramsallaştırmada yetersiz kalmışlardır.

Murphy' e (2002: 29-32) göre sosyoloji fiziksel çevre önemli değilmiş gibi inşa edilmiştir. Sosyolojinin bu şekilde inşa edilmesinde iki rol oynamıştır: içsel ve dışsal faktörler. İlk ve çok belirleyici içsel nedenlerden biri, bilgiye dayalı uzmanlaşmayı kapsar. Sosyologlar sosyal olgular üzerine uzmanlaşırlar. Sosyologlar sosyal olayın önemine dikkat çekmeden yarar sağlarlar. Gerçekte, sosyologlar teorilerinde doğanın dinamiklerini ele almayı denemişlerdir. Fakat disiplinler arası araştırmaya olan engellerden dolayı bu denemelerinden alı konmuşlardır. Sosyal eyleme daha fazla önem vermek için sosyologlar, doğanın sosyal eylem üzerindeki etkisinin görmezlikten gelinbilirliğini varsaymışlardır. Diğer disiplinlerle kıyaslandığında, sosyoloji kendi alanını büyük resmi gören ve birçok elementin sentezini geliştiren bir bütüncül bilginlik olarak tanımlasa da, sosyologlar doğa oluşumları ve sosyal eylem arasındaki ilişkiyi bu bütünsel senteze dahil etmede başarısız olmuşlardır (Murphy, 2002: 33). Benton' da (1991) Durkheim' in biyolojik indirgemeciliğe bir reaksiyon olarak kendi sosyal indirgemeciliğini geliştirdiğini göstermiştir. Gerçekliğin sosyal olarak üretiminin analizi, uzun yıllardır sosyolojinin temel odak noktası olmuştur. Sosyoloji alanındaki daha sonraki gelişmeler, fiziksel çevre ile ilgili oluşumlar ve sosyal eylem arasındaki ilişkiyi ihmal etme eğilimini daha fazla pekiştirmiştir. Yapısalcılık, sistem teorisi ve işlevselliğe tepki olarak insan-agency sosyolojisi dinamik ekosistem oluşumları ve sosyal eylem arasındaki ilişkiyi sosyoloji teorilerine eklemeyi ihmal etme problemini daha fazla pekiştirmiştir (Murphy, 2002: 36). Sonuç olarak, klasik sosyolojik gelenek ekolojik olarak beslenmiş sosyolojik kuramların gelişmesine açık değildir (Buttel, 1986: 338). Dışsal faktörlere gelince, insanoğlu fiziksel çevreyi kendi ihtiyaçlarına göre yeniden inşa ederek değiştirebilir inancı sosyoloji de dahil birçok alandaki düşünce formunu şekillendirmiştir. Bu dışsal faktör, aşağıda detaylı olarak açıklanacak olan Catton ve Dunlap tarafından geliştirilmiş İnsan İstisnai Paradigma (IIP) tarafından çok iyi bir şekilde betimlenmiştir.

Catton ve Dunlap da sosyolojinin sosyal olguların sosyal nedenleri ile meşgul olduğu için sosyolojinin bundan zarar gördüğü görüşünü savunmuşlardır. Yukarıda bahsedilen üstü örtük varsayımlar sosyolojinin bütün diğer canlıların yüz yüze olduğu ekolojik sınırlamayı görmemezlikten gelmesini pekiştirmiştir. Bu ortak varsayımlara Dunlap ve Catton İnsan İstisnai Paradigması (IIP) adını vermiştir. Catton ve Dunlap var olan birçok klasik sosyolojik perspektiflerin üstü kapalı bir varsayımda birleştikleri görüşünü savunmuşlardır. Bu varsayım şudur: fiziksel çevre sosyolojik analizler için çoğunlukla uygunsuzdur. Bu anlamda, Dunlap ve Catton'ın duruşu Buttel' e (1978: 468) göre geleneksel sosyolojinin bilinçli bir eleştirisidir. Bu var olan sosyolojik perspektiflerin arasında farklılık olmasına rağmen, onlara göre bütün bu perspektifler fiziksel çevrenin büyük çoğunlukla sosyolojik analizler için gerekli olmadığını varsaydıkları için ortak bir paydada toplanırlar ve bir genel sosyolojik perspektif oluştururlar. Bu perspektifi Catton ve Dunlap insan istisnai paradigma olarak adlandırmışlardır.

İnsan İstisnai Paradigma (IIP) / Human Exceptionalism Paradigm (HEP)

Dunlap ve Catton'a (Catton ve Dunlap, 1978a; Dunlap, 2002) göre sosyoloji Batı Kültürü içinde gelişmiş ve ondan derin bir şekilde etkilenmiştir. Batı kültürü, insanoğlunu doğadan ayrı ve doğaüstü bir varlık olarak ele aldığı için insan merkezci bir özelliğe sahiptir. Doğanın birincil olarak insanın kullanımı için var olduğunu varsayan bu eğilim, son yüzyıllarda bilimsel ve teknolojik gelişmeler ile daha da pekişmiştir. Bilimsel ve teknolojik gelişmeler bol doğal kaynaklı yenedünyanın keşfi ile birleşince sanayi devrimini doğurmuştur. Doğal kaynak bolluğunun keşfi ve teknolojik gelişmeler ekonomik büyümeyi körüklemiş ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde gelişmeye olan iyimser inancı doğurmuştur. Ek olarak, tarımdan uzaklaşarak endüstrileşme ve şehirleşmeye doğru olan dönüşümler modern toplumların gittikçe biyofiziksel çevreden bağımsız hale geldiği fikrini pekiştirmiştir. Gerçekte, endüstrileşmiş toplumlardaki yaşam, çevrenin bitmek tükenmek bilmeyen doğal kaynakların kaynağı olduğu izlenimini

yaratmakla kalmamış, aynı zamanda insanoğlunun çevreyi kendi ihtiyaçlarına uydurabilecek şekilde beceriyle kullanabilir ve kontrol edebilir izlenimini de yaratmıştır.

İnsanın istisnai özelliklerinin---dil, teknoloji, bilim ve kültür---yukarıda bahsedilen sosyal ve tarihsel değişimler ile birleşmesi çağdaş sosyolojinin modern ve endüstrileşmiş toplumların doğanın tehditlerinden muaf olduğu ortak varsayımının pekiştirmesine yol açmıştır. 1970'lere kadar birçok sosyolojik kuramsal perspektifler, bu istisnai bakışa veya insan istisnasal paradigmaya dayanmışlardır. Birçok çevre sosyologu, sosyoloji disiplininin istisnai mirasını kabul etmekte ve bunun üstesinden gelinmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadırlar (Dickens, 1992; Harper, 1996; Humphrey vd., 2002; Irwin, 2001; Martell, 1994). Ve bu dönemde çevre problemleri ile ilgili yapılan sosyolojik çalışmalardan yola çıkarak, bu iki sosyolog Yeni Ekoloji Paradigmasını (YEP) geliştirmeye başlamışlardır.

Yeni Ekoloji Paradigması (YEP)/ New Ecological Paradigm (NEP)

Yeni Ekolojik Paradigma (Catton ve Dunlap, 1978a, 1978b; Dunlap ve Catton, 1979a), modern toplumların refahının, karmaşık formdaki sosyal yapılar ve gelişmiş teknolojiler ile ekosistemin sağlıklı bir ilişki içinde olması ile ilintili olduğu vurgusunu yapar. Bu paradigma, toplumların ekosistem bağımlı olduğuna işaret ederek yeni bir bakış açısı sunar. Sosyologların modern toplumların ekolojik boyutunu yok saymasına sebep olan İnsan İstisnai Paradigmadan (IIP) farklı olarak, Yeni Ekolojik Paradigma (YEP), toplumların ekolojik temele bağımlı olduklarını ve doğal kaynakların aşırı derecede kullanılmasından ve kirlilik yaratılmasından dolayı ekolojiye çok ciddi zararlar verme gerçeğine sosyologları duyarlı hale getirmeyi amaçlar. Başka bir deyişle, sosyologların dünyayı yeni bir şekilde görmesini sağlayarak (dünyayı ekolojik pencereden görmek) yeni ekolojik paradigma, yeni araştırma soruları ile yeni araştırmaların gerekli olduğu önerisinde bulunur.

Bu paradigma insanoğlunun istisnai olduğu görüşüne meydan okumaz; aksine daha çok kültür, bilim ve teknolojiye sahip olan insanoğlunun, ekolojik kısıtlamalardan muaf olmadığı görüşünü ifade eder. Bu yazarlar daha sonra bu fikirlerini savunmaya devam etmişler, daha açık ve anlaşılır hale getirmişlerdir (Catton ve Dunlap, 1980). Sosyologların çevreye ve fiziksel çevrenin toplum üzerine ne şekilde etkileri olduğunu daha fazla dikkat etmeleri gerektiğini öne sürerek, Catton ve Dunlap yeni ve daha az insan merkezci bir sosyolojik dünya görüşü önermişlerdir. IIP-YEP ayrıştırması çevre sosyoloji üzerinde garip bir etki yaratmıştır (Buttel, 1986: 345). Bir yandan çoğu çevre sosyologu tarafından bu ayrımın geçerliliği kabul edilmiş, diğer taraftan da soyut bir düzeyde resmedildiği için ampirik çalışmalara uyarlanmasının zor olduğu belirtilmiştir.

Catton ve Dunlap, yeni ekoloji paradigmayı geliştirerek ve sosyologların araştırmalarında bunu kullanması gerektiğine işaret ederken, YEP'in var olan sosyolojik perspektiflerin yerine geçeceğini ima etmemişlerdir (Catton ve Dunlap, 1980). Aksine, amaçları, ekolojik olarak duyarlı veya "yeşil" uyarlamalarının yapıldığı sosyolojik perspektiflerin gelişmesini özendirir. Bu paradigmatik ayrımın geleneksel sosyolojik perspektiflerle kaynaştırma çabası, Humphrey ve Buttel' in (1982: 100-104) çalışması ile başlayarak garanti edilmiştir. Ekolojik perspektife duyarlı olan sosyologlar, hem klasik teorilerin hem de çağdaş perspektiflerin yeşil uyarlamasını yaratmaya başlamışlardır.

TEORİLERİN YEŞİLLEŞTİRİLMESİ: ÇEVRE ve SOSYAL TEORİLER

Klasik sosyal teorilerin büyük çoğunluğu, toplumun hangi kurumu diğer kurumları etkilemede daha ağır basar sorusunu detaylı bir şekilde açıklama üzerinde durmuşlardır (Humphrey vd., 2002). Durkheim, kültür ve toplumsal bilincin diğer toplumsal kurumlar üzerinde baskın rol oynadığını savunur. Diğer bir deyişle, Durkheimci paradigma, kültürü toplumda temel nedensel güç olarak tanımlar. Durkheim kültürü, genel olarak toplum bireylerinin ortak değerleri ve amaçları veya ortak toplumsal bilinç olarak tanımlar. Marx ekonominin rolü veya üretim sisteminin diğer kurumlar üzerindeki baskın rolünün altını çizerek ve Marx'a göre ana temel nedensel güç, kapitalist ekonomik güçtür. Weber'e göre toplumda temel nedensel kuvvet, güçtür. Güç Weber tarafından, bir toplumda bir elit tabakanın bürokrasilerin kontrolünü egemenlikleri altına alması olarak tanımlanır. Weber büyük çaptaki resmi örgütlenme ve firma bürokrasilerini gücün araçları olarak inceler. Bu gücü bürokratik elit, kendi ahlaki ve kültürel inançlarını yaymak için kullanırlar.

Çevre sosyolojisi kuramcıları, toplum ve fiziksel çevre arasındaki karşılıklı ilişkinin nasıl olduğu ve neden olduğunu; ve bu karşılıklı ilişkilerin sosyal ve ekolojik etkilerini anlamaya yönelik paradigmatlar

kullanırlar (Humphrey vd., 2002). Çevre sosyologları geleneksel sosyolojik kavramları ve teorileri eleştirmiş olmalarına rağmen, çevre sosyolojisi içinde yeşil perspektifleri oluştururken geleneksel klasik sosyolojik teorilerden yararlanmışlardır. Marx, Weber ve Durkheim' in paradigmatları ve kavramları çevre sosyolojisi teorilerini etkilemiştir. Amerika Birleşik Devletleri çevre sosyolojisinde yeni Marksizm güçlüdür. Çevre sosyolojisinde birçok önemli tartışmalar ve araştırma programları, biyofiziksel çevre ve çevresel değişimlerde en önemli hangi sosyal kurumların ilişkisi olduğunu tespit etmeye yönelik çalışmalardır. 1970'lerde kurulduğundan beri çevre sosyolojisi, çevre değişimi ile ilintili olarak üç ana kurumun ilişkisi üzerinde durma eğilimi gösterir. Bu üç kurum ekonomik, politik ve kültürel kurumlardır. Avrupa'da yeşil teori Ulrich Beck'in ve Anthony Giddens'in "dönüşlü modernleşme" (Reflexive Modernization) kavramı etrafında gelişmektedir ve genel anlamda klasik modernleşme teorisi ile iletişim halindedirler.

Kuzey Amerika'da Çevre Sosyolojisinde Teorik Gelişmeler Durkheim ve Yeni Ekoloji Paradigması (YEP)

Dunlap ve Catton çevresel bozulma ve değişimi açıklamak için Durkheimci paradigmatı kullanırlar. Çevresel yıkım yaratan kurumsal oluşumlar arasında, Dunlap ve Catton kültürel kurumların önemli rol oynadığı görüşünü savunur. Dunlap ve Catton' un çevre sosyolojisi (Catton, 1976, 1980, 1994; Catton ve Dunlap 1978a) birbiriyle ilintili olan birkaç fikir etrafında toplanır. Çevre problemleri ve geleneksel sosyolojinin bu problemlere hitap edememesi, toplumda var olan baskın batılı dünya görüşünden ve sosyolojide var olan insanoğlu istisnai paradigmatından ortaya çıkar.

Sosyolojideki insanoğlu istisnai paradigma, sosyal yapı ve sosyal hayatın biyofiziksel temelini kabul etmemiştir, ve sosyal yapıların ve aktörlerin doğanın kanunlarından muaf olduğunu savunmuştur. Modern toplumsal bilinç baskın batılı dünya görüşünden etkilenmiştir ve bu bilinç, modern çevre krizlerini yaratmada temel nedensel güçtür. Doğal kaynak kıtlığı ve doğanın bozulmasının arkasında yatan en temel güç kapitalist sistem veya bürokratik elit gurubun aldığı kararlar değil, tutucu batılı dünya görüşü ve değerleridir. Catton' a göre sermaye birikimi süreci toplumda kültürel olarak sürdürülen toplumsal gereksinimler ve taleplere bir yanıttır. Bu batılı dünya görüşü ve değerleri belirli bir tarihsel süreçte gelişmiştir. Bu dönemde nüfusun hızla artmaya başlamasını ve doğal kaynakların hızla tüketilmeye başladığını gözlemliyoruz. Doğal kaynakların aşırı derecede insanların kullanımına hazır bulunması bu kültürel inancı yaratmıştır. Bu batılı dünya görüşüne göre, doğal kaynaklar sonsuzdur ve insan toplumları bu sınırsız kaynakları kullanarak hızlı bir şekilde genişleyebilir (Dunlap ve Michelson, 2002). Toplumun bağımlı olduğu yenilenemeyen doğal kaynaklar tükenmesine rağmen, bu kültürel değer ve inanç baskın dünya görüşü varlığını sürdürmeye devam etti ve halen devam etmektedir.

YEP çevre problemlerinin yaratılmasına yol açan ve bu problemlere çözüm önerisi getirecek şeyin, kültürel değerlerin olduğu görüşü üzerinde durur (Humphrey vd., 2002). Bu iki düşünür, çevre hareketlerinin ve çevre sosyolojisinin ortaya çıkmasını açıklarken gene Durkheimci ortak bilinç kavramının çevresel formunu geliştirmişlerdir. Catton ve Dunlap'a göre, çevresel iyileştirmeler ve çevre reformları ancak yeni ekoloji paradigmatının halk arasında yayılması, ve sosyal ve doğal bilimlerin de bu paradigmatı benimsemesi ile mümkün olur.

Marx ve Eko-Marksist Perspektif

Bu perspektif Marx'ın sosyolojisinden etkilenmiştir. Marx ve Engels işçilerin sağlıklarını tehdit eden hava kirliliği ve diğer kirliliklerin nedenini kapitalizmin giderek toplumun her köşesine nüfuz etmesi ile açıklamışlardır (Dickens, 1992). Bu perspektif içinde Foster (1999), Marx'ın yazılarını gözden geçirmiş ve onun çevre oluşumları ve toplum arasındaki ilişkiye atıfta bulunduğunu ortaya çıkarmıştır. Eko-Marksist perspektif genel anlamda, neden modern kapitalist sanayileşmiş toplumlarda çevresel yıkıma doğru güçlü bir eğilim vardır sorusunu cevaplamaya çalışır. Allan Schnaiberg, Adam Weinberg, David Pellow, Kenneth Gould ve James O'Connor, kapitalizmin büyümeye yönelik eğiliminin artarak nasıl toplumsal enerji ve diğer doğal kaynakların kullanımını arttırdığını ve çok geniş kapsamlı kirlilik yarattığını açıklamaya çalışırlar. Eko-Marksist perspektif içinde birbiriyle benzeren iki teoriden bahsedebiliriz. Bunlar Koşu Bandı Üretim teorisi ve İkinci Çelişki teorisidir.

Foster 19. yüzyılın ortalarında yazan Marx'ın, ekolojiye yönelen klasik sosyal bir kuramcı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Ekolojik Marksizm'in keşfi neden bu kadar uzun zaman almıştır? Dunlap ve Catton gibi, Foster da sosyolojinin insan merkezci bir disiplin olduğunu iddia eder. Toplumun fiziksel çevre ile ilişkisinin incelenmesine çok az imkan tanıyan sosyoloji, Marx'ın bu teorisini dışarıda bırakmıştır (Foster, 1999). Marx uluslararası tanınan Alman toprak bilimcisi Justus Liebeg' in çalışmasından etkilenmiştir. Liebeg, 1850'lerde tarımsal toprak tükenmesi problemi hem Avrupa hem de Amerika Birleşik Devletlerinin bir problemidir der. Leibeg ve sonra Marx için, bu tarımsal toprak tükenmesinin temel nedeni kapitalist tarımsal ticarettir. Büyüyen Avrupa şehirlerinde taşınan ve pazarlanan yiyecek, toprak besleyicilerin yeniden kazanımında metabolik bir çatlak oluşmasına sebep olmuştur. Foster'a göre Marx'ın metabolik çatlak teorisi bir paradigmadır ve bu paradigma kapitalizm tarafından üretilen geniş çaplı endüstri ve geniş çaplı tarımın birleşimi ile işçilerin ve toprağın durumunun nasıl kötüleştiğini açıklar. Marx'ın kuramındaki metabolik çatlak iki ucu keskin kılıca benzer. Serbest kapitalist pazar sisteminin gelişmesi kırsal alandaki toprakları tüketmiş, küçük çiftçiler şehre göç ederek işçileştirilmiş ve şehirdeki işçiler Avrupa ve Kuzey Amerika şehirlerinin kirlenmesine katkıda bulunmuşlardır. Kazanç elde etme güdüsü sınırlı doğal kaynakların tükenmesine ve çevrenin kötüleşmesine neden olur.

Koşu Bandı Üretim Teorisi (Treadmill of Production theory)

Allan Schnaiberg, Adam Weinberg, David Pellow ve Kenneth Gould bu teorinin gelişmesinde etkilidirler (Schnaiberg, 1980; Schnaiberg ve Gould, 1994). Bu teori, kapitalist ekonomik sistem ve kapitalist toplumda devletin sermaye ile birleşerek nasıl ve neden çevresel yıkıma doğru bir eğilim ürettiği sorusu üzerinde durur. Kapitalist pazar ekonomisinin ekonomik büyüme ve tüketime doğru bir eğilimi vardır. Modern kapitalist devlet politikaları genel anlamda bu ekonominin ve tüketimin büyümesini destekler. Çünkü politikacılar ve devlet yetkilileri, ekonomik büyüme ve hükümetin vergi gelirlerini koruma veya tekrar iktidara seçilebilme ve gücü elinde tutmaya yönelik güçlü bir baskı ile karşı karşıyadırlar. Sermaye birikimini sağlamak için devlet, özel üretimin maliyetlerini sosyalleştirme ve parasal olarak desteklemeyi amaçlayan harcamalara girişir. Üretim ve tüketimin artması çevre için önemli bir sonuç doğurur. Çünkü daha fazla doğal kaynak ve işlenmemiş hammadde daha fazla üretim ve tüketim için gerekli olur. Sonuç, ekosistemden kaynak çekme (doğal kaynakların tükenmesi) ve ekosisteme kirlilik eklemedir.

Büyük firmaların sermaye-ağırlıklı teknoloji kullanma eğilimi vardır. Bu eğilim emeği işinden eder ve çalışanların sayısını azaltır. Yani işsizliğe ve ekonomik güvensizliğe yol acar. Ve bu eğilimler, işsizlik ve yoksulluk gibi ekonomik ve sosyal problemleri çözmek için, devletin üzerinde üretim ve tüketimi arttırmaya yönelik daha fazla bir baskı kurulmasına yol acar. Devletin yanında endüstri sahipleri ve işçiler de daha fazla ekonomik büyüme ve tüketimi daha fazla hızlandırmak için bir işbirliği kurarlar. Bu bağlamda, devlet eşzamanlı olarak çevresel yıkımın aynı zamanda da çevresel koruma ve reformun ana temsilcisidir. Dolayısı ile devlet çevrenin yıkımı ve korunmasına yardımcı olan çelişkili bir rol oynar.

Kapitalizmin İkinci Çelişki Teorisi (Second Contradiction of Capitalism)

Eko-Marksist çevre sosyologları çevre problemlerini kapitalist üretim tarzı ve kapitalist birikimin doğasında var olan irrasyoneller/ mantıksızlıklar olarak kavramsallaştırırlar. Kapitalist toplumlar ekonomik ve sosyal krizleri birincil güç olan ekonomik büyüme ile çözmeye çalışırlar (Schnaiberg ve Gould, 1994; O'Connor, 1998; Kovel, 2002; Foster, 2002; Faber, 1998; Faber ve Grossman, 2000). Çevresel bozulma ve yıkım kapitalist sistemin varlığını devam ettirmesi için gereklidir.

O'Connor (1998) sermaye ve emek kategorilerinin yanına çevre kategorisini de ekleyerek Marksist çelişki görüşünü güçlendirmiştir. O'Connor' a göre meta üretim ekonomileri, özellikle kapitalist ekonomik sistem, büyüme bağımlıydırlar. Kapitalistler üretim araçlarına sahip olduğundan dolayı, kapitalizmde iki türlü çelişki vardır. İlk çelişki sermaye ve emek arasındaki çelişkiyi ifade eder. Kapitalist üretim sadece meta üretimi değil aynı zamanda artı değer üretimidir. Kazanç elde etme kapitalistleri teşvik ettiği için, kapitalistler işçilere bütün ürettiği malların değerinden daha az ücret öderler. Bu şekilde düşük ücret ödeyerek emeğin sömürülmesi, kazanç elde etme ve emeğin üretim sürecinden yabancılaştırılmasına neden olur. Marx'a göre bu artı değer yaratılması emeğin sömürülmesi yolundan geçer. Dolayısı ile Marx'a göre kapitalizmin doğası gereği kapitalist sistemlerde sınıf çatışması ve ekonomik kriz var olacaktır. Hükümet ve

kanunlar egemen sınıfların araçlarıdır. Devlet kapitalist sınıfın çıkarlarını korumak zorundadır. İşçi sınıfının zararına da olsa, devlet yetkilileri sermayenin kazanç elde etmesine yardımcı olmak için çalışırlar. Ekonomik gelişme emeği sömürdüğü için kapitalist toplumlarda sosyal çatışmayı davet eder. Tarihsel olarak sürekli var olan bu kapitalist ve emek arandaki çatışma organize olmuş işçi hareketini içine alır. Bu çatışma kamu sağlığı hareketi, iş sağlığı ve güvencesi gibi politik hareketleri doğurmuştur. O'Connor' a göre, kapitalizmde ikinci çelişkisi, kapitalist ve biyofiziksel çevre arasındaki çelişkiyi vurgular. Bu perspektif kapitalizmin doğası gereği ekoloji karşıtı olduğunu vurgular. Üretim maliyetlerini azaltmak ve daha fazla kazanç elde etmek için kapitalistler, bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde doğal kaynakları tüketir; atıkları çevreye boşaltır ve diğer ekoloji karşıtı uygulamaları teşvik eder. Kısacası, kapitalist sistem emeği sömürmekle kalmaz aynı zamanda doğayı da sömürür.

O'Connor a göre, küresel ısınma ve kimyasal atıkların birikimi sadece doğaya ve insanlara zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda kazanç elde ediciliğe de zarar verir. Bu şekilde sermaye, kendisinin varlığını devam ettirmesi ve büyümesi için gerekli olan ekolojik ve doğal kaynakların temelini çürütür. Kapitalist sistem bu anlamda kendi koşullarını yeniden üretebilen bir sistem değil; kendi var olma koşullarını yaralayan veya yok edebilen bir sistemdir. Sonuç olarak, sermaye çevreyi sömürerek uzun vadede kendi kazancını da tehlikeye atar. Günümüzde işçi hareketi devam etmesine rağmen, kapitalizmdeki bu ikinci çelişki çevresel hareketleri de beraberinde getirmeye başlamıştır. Bu hareketlerin amacı çevreyi temizleme ve doğaya verdiği zararı ödemesi için sermayeyi zorlamaktır.

Weber ve Kapitalist-Sanayileşmiş Rasyonelitenin Rasyonelsizliği Teorisi

Murphy (1994) çalışmasında Weber'in rasyonalizasyon ve resmi rasyonelite kavramlarını çıkış noktası olarak ele almıştır. Rasyonalizasyon ve resmi rasyonelitenin yaygınlaşması fiziksel çevre üzerinde egemenlik kurmaya yönelik ahlak sistemi, egemenlik kurmaya yönelik teknolojik arayışlar içine girme, ve insan kaynaklı çevre tehditlerine gereken dikkatin verilmemesi gibi eğilimleri bünyesinde bulundurur.

Murphy eko-Marksist çevre sosyologlarına benzer olarak, ekolojik yıkım ve biriken atıklara sebep olmada sermaye birikiminin merkezi bir rol oynadığı görüşünde hemfikirdir. Fakat onun çalışmaları devlet politika ve programlarını da içeren bürokratik egemenlik olgusuna odaklanır. Murphy (1994, 1997, 2002) için çevre problemlerinin kökeni monopol güç--- kapitalist piyasalarda özel gücün kar amacı gütmesi veya bürokratik egemenlik ve güç kovalayan komünist parti gücü---ve bu gücün doğal çevre ile olan sömürgeci ilişkisidir. Dolayısı ile bu tekel gücün ebat ve çapı arttıkça ekolojik kriz yoğunlaşır. Kuşkusuz ki, önceden tahmin edilemez bürokratik elit gücü ve kararları, gittikçe büyüyen sanayi kazaları riski, atık birikimi ve ekolojik bozulmanın sorumlularıdır. Bilim ve uygulamalı bilimin olanakları ile doğaya hükmetme kapitalistlere ve bürokratlara güç verir. Fakat bu aynı zamanda atıkların birikimi ile doğal çevrenin yıkımına yol açar ve çevre ile ilgili sosyal çatışmayı da teşvik eder (Murphy, 1994: 215-216).

Genel anlamda bu üç tezinin üzerinde durduğu şey, çevre bozulmasını açıklamak olmasına rağmen, çevresel bozulma ve krizin halkın kültürel değerlerinin değişmesi ve/veya insanların çevresel hareketlere kanalize olması ile üstesinden gelinebileceği umudunu taşırlar. Sonuç olarak, halkın değerlerini değiştirmesi ve çevresel hareket, çevresel rasyonel ve zorunlu bir cevap olarak resmedilmiştir. Bu çevre hareketi ve baskısından dolayı sosyal politika değişimi çevre iyileştirmelerinin temel mekanizması olarak görülmüştür (Milbrath, 1984; Yearly, 1996).

Daha önceden belirtildiği gibi, Kuzey Amerika'da gelişen çevre sosyolojisi literatüründe çevre-toplum arasındaki ilişkiyi kavramlaştırmada birçok eksiklikler vardır. Geleneksel Kuzey Amerika çevre sosyolojisi literatürünün sınırlamasından bir tanesi çevresel iyileştirme nasıl olur kavramlaştırmasından daha çok çevresel bozulma nasıl olur kavramlaştırması üzerinde yoğunlaşmıştır (Buttel, 1996). Çevre sosyolojisi sosyolojinin bir alt disiplini olarak çevresel iyileştirmeden çok çevresel yıkımlar ve krizler üzerinde durmasında kendi çıkarı söz konusudur. Çevre sosyolojisinin geleneksel sosyoloji içinde kendi varlığını meşrulaştırmanın en güzel yolu neden çevre problemleri önemli, gittikçe neden daha kötü hale geliyor ve gelecekte insanların yaşamını tehlike altına getirebilir gibi konuları geleneksel sosyolojiden daha iyi tanıyabilir savını geliştirmektir. Ayrıca, çevre yıkımlarını kuramsallaştırmak göreceli olarak daha kolaydır. Çünkü tarihsel ve günümüz verilerini ele alarak birçok kurumsal oluşumların çevresel yıkımların oluşumuna olanak verdiğini gösterebiliriz. Tarihsel çevresel iyileştirme oluşum vakaları çevresel bozulma oluşumları vakalarından daha azdır. Bu nedenlerden dolayı geleneksel Kuzey Amerika literatürü çevresel

iyileştirme oluşumlarına çok fazla ilgi göstermemiştir (Buttel, 2003: 23). Kuzey Amerika literatüründe ikinci eksiklik, çevre hareketlerinde tutarlılık olduğu tahmininde bulunmuş ve çevre iyileştirmelerinin son noktada çevre hareketlerinden geleceği görüşünü abartmıştır. Üçüncü olarak, modern çevreciliğin konu ve taktik belirlemeleriyle daha geniş görüş birliğine varılarak çevresel iyileştirmelere götüren bir akım olabileceği görüşünü savunmuştur ve bu sav eleştirilmiştir (Gottlieb, 1994; Sachs, 1993).

Avrupa’da Çevre Sosyolojisinde Teorik Gelişmeler “Dönüştürücü Modernleşme”(Reflexive Modernization), Ekolojik Modernleşme ve Çevre Sosyolojisi

Kuzey Avrupa ülkelerinde gelişen teorilerin çevre-toplum arasındaki karşılıklı ilişkisini incelemek için çevre sosyolojisine uyarlanmasıyla çevre sosyolojisi dönüşüme uğramaya başlamıştır. Bu teoriler oldukça farklılık göstermelerine rağmen, hepsi çevre iyileştirmeleri nasıl olur açıklamasının çevre bozulmalarını açıklama kadar önemli olduğu görüşünü paylaşırlar. Çevre sosyolojisinde ortaya çıkan bu akımlar, özellikle risk toplumu ve ekolojik modernleşme teorileri, Kuzey Amerika çevre sosyolojisinin eksikliklerini düzeltmede önemli bir rol oynarlar (Buttel, 2003: 25). Bu iki teori Ulrich Beck ve Anthony Giddens’in dönüştürücü modernleşme kavramı etrafında gelişmektedirler.

Risk Toplumu Teorisi (Risk Society)

Beck’in dönüştürücü modernleşme kavramı “endüstri toplumu”ndan “risk toplum”una dönüşüm teorisi ile yakından ilgilidir. Basit modernleşme—bilim ve teknolojik gelişmelerin yardımı ile kapitalist rasyonalizasyon ve endüstrileşme-- devam ettikçe endüstrileşmiş toplumun temelleri daha fazla eriyecek, tükenecek, değişecek ve tehdit edilecektir (Beck, 1994: 176). Beck’in dönüştürücü modernleşme kavramı bu görüşe dayanır. Modernleşme sadece var olan nesli tehdit etmekle kalmayan aynı zamanda gelecek nesillerin var olmasını da tehdit eden bir dizi çevresel risk ve tehlikeye yol açmıştır. Bu tehlike ve risklerin halk tarafından tanınması dönüştürücü modernleşmenin ve en sonunda risk toplumunun çökelticilerinden biridir. Dönüştürücü modernleşmenin diğer temel çökelticileri hükümet kurumlarının zayıflaması, politikanın direysel hale gelmesi, sınıfın zayıflaması ve alt politikanın büyümesidir.

Bir aşamada, dönüştürücü modernleşme “tepki” ve “yansıma” olarak düşünülebilir (Beck 1992). Dönüştürücü modernleşmenin tepki veya yapısal bileşeni, modernleşme veya endüstrileşmiş toplum tarafından yaratılan tehlike ve riskler merkezi toplum kurumlarının (bilim, hukuki sistem, parlamenter demokrasi ve pazar ekonomisi) sorgulanması fikrini içine alır. Dönüştürücü modernleşmenin yansıma veya daha çok aktör-merkezli bileşeni, bireyleri toplumsal sınıflar ve diğer sosyal yapısal kategorilerden özgürleştiren, yeni kimlikler ve roller inşaa eden, ve bu yeni kimlikler ve riskler etrafında oluşan yeni sosyal hareketleri içine alır (Buttel, 2003: 26).

Beck, günümüz modern toplumlarında insanların çevre bozulmalarından kaynaklanan birçok risk altında olduklarını anlamışlardır görüşünü savunur. Risk toplumlarında sosyal çatışma çevre kirlenmesi ve diğer sosyal ve çevresel risklerin dağıtılması etrafında yoğunlaşmıştır ve bu risklerden hiç kimse muaf değildir ve tehdit altındadır.

Dönüştürücü modernleşmeden doğan ikinci ana akım ekolojik modernleşme teorisidir. Dönüşümlü modernleşme ve ekolojik modernleşme arasındaki bağ risk toplumu teorisi ve dönüşümlü modernleşme arasındaki bağdan daha az dolaysızdır.

Ekolojik Modernleşme Teorisi (Ecological Modernization Theory)

Çevresel bozulmanın nedenlerini açıklamaya çalışan Amerikan çevre sosyolojisinin tersine, ekolojik modernleşme teorisi sosyal araştırma, çevre hareketlerinde bulunma ve ütopyik olmayan pratik çevresel iyileştirmeye yönelik ekolojik araştırmaların sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu teori 1980’lerin başında Alman sosyolog Joseph Huber tarafından geliştirilmeye başlanmıştır (Hajer, 1995; Mol, 1995; Spaargaren ve Mol, 1992). Bu teori günümüz sanayileşmiş toplumlarının çevre krizini ne şekilde ele aldıklarını inceler (Mol ve Sonnenfeld, 2000: 5-6).

Bu teorinin merkezindeki en önemli savlardan biri, küresel üretim ve tüketimin tasarlanmasında ekolojik ilgi ve kriterler yavaş olmasına rağmen ekonomik kriterleri yakalamaktadırlar. Bundan dolayı son zamanlarda günümüz sanayileşmiş toplumlarında, serbest pazar dinamikleri ve ekonomik temsilciler

ekolojik düzenlemelerin ve yeniden yapılanmaların taşıyıcılarıdır (Mol ve Sonnenfeld, 2000: 6). Ekolojik modernleşmenin temel iddialarından biri sudur: devlet-toplum tarafından düzenlenen kapitalist pazar yatırımları, lehte üretim koşullarını, yeni pazarlar veya büyüyen kazançtan kendilerini yoksun bırakmadan, kendilerini ekolojik sınırlamalara alıştırmaları olduğunu kanıtlamıştır. Ek olarak, çevre koruma ve çevre reformları eko-endüstrinin gelişmesi için kazançlı pazar olduğunu kanıtlamıştır.

Sonuç olarak, ekolojik modernleşme teorisi küresel çevre problemleri, ekonomik büyüme, kapitalizm ve küreselleşme terk edilmeden var olan ve/veya birazcık değiştirilmiş sosyal, ekonomik ve politik kurumlar içinde çözülebilirler olduğu tezini savunur. Bu teoriyi geliştirenler modern toplumların çevre problemleri yarattıkları konusunda hemfikirdirler, ancak devlet ve endüstri, ekolojik sürdürülebilirliğin uzun vadede önemini kavradıkları taktirde daha fazla modernleşme ve gelişme çevre problemlerini çözer fikrini savunurlar. Bu bağlamda, eko-Marksist perspektifin tersine, ekolojik modernleşme teorisi kapitalizm ve kurumlarının çevre ile temel bir çatışma içinde olmadığını savunur (Mol ve Spaargaren 2000). Var olan modern ekonomik kuruluşlar ve mekanizmalar ekolojik rasyonalite kriterlerine göre düzeltilbilirler ve dönüştürülebilirler. Onlara göre teknoloji ve bilim, çevre problemlerini iyileştirmeye ve olacak olanları da engelleme kapasitesine sahiptir. Bu nedenle, teknoloji ve bilim bir problem olarak değil, çevre problemlerini çözmeye yönelik bir araç olarak görülmelidir (Mol ve Sonnenfeld, 2000).

Bu kuram, devlet çevreciliği ve çevre politikalarının toplumları, “yeşil üretime” doğru götüreceğini varsayar. Aynı şekilde, endüstri ve hükümetleri ekolojik problemlerin çözümü için teşvik eden temel güçler olarak tanıyan çevre hareketleri, ve sivil toplum örgütlerinin toplumda büyük bir rol oynadığını vurgular. Ekolojik problemlerin çözümü ve toplumların ekolojik kriterlere göre yeniden yapılandırılmasında devlet kurumları, ekonomik kurumlar ve sosyal hareketlerin işbirliği içinde olmasının olumlu sonuçlar doğurduğunu ve doğurmaya devam edeceğini vurgular (Mol, 1995).

Çevre sosyolojisinde, risk toplumu ve ekolojik modernleşme teorileri etkili olurken birçok eleştiriye de maruz kalmışlardır. Bu eleştirilerin bazıları dönüşlü modernleşme perspektifine yöneltilmiştir. Mesela, bu teoriler gelişmekte olan ülkeler perspektifinden eleştirilmiştir. Bu eleştiriler bu teorinin, Avrupa-merkezci olduğunu ve dünyadaki birçok topluma genellenemeyeceğinin altını çizerler. Gelişmiş ülkelerin dinamiklerini anlamada modernize sosyal değişim teorilerinin çok fazla yararlı olmadığı çok öncesinden beri bilinmektedir. Modernleşme teorilerinin birçok varsayımının düşük gelirli ülkelere çok sınırlı bir uygulanabilirliği söz konusudur. Bu dönüşümlü modernleşme perspektifi için de geçerlidir (Buttel, 2003: 27).

Risk toplumu teorisinin tipik eleştirileri şunlardır: 1) Birçok toplumda risk ve tehlikelerle halkın meşgul olması yaygınlığı gerçekte Beck’in çalışmasında resmettiğinden daha azdır. 2) Risk toplumu teorisinin en problematik yönü, “riskin eşitliği” görüşüne demir atmış olmasıdır. Bir insanın sosyal sınıfı ne olursa olsun hiç kimse tehlike ve risklerden muaf değildir veya kaçamaz. Bir derece Kuzey Avrupa ülkelerinde riskin eşitliği var olabilir çünkü bu toplumlarda sosyal eşitsizlik ve mahalleler arası ayırım, Kuzey Amerika ve gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında daha azdır. Günümüzde dünya toplumlarının birçoğunda risk eşitliği çok az vardır. Gerçekte, çevresel eşitsizlik bir istisna değil, aksine bir kuraldır (Szasz ve Meuser, 1997). Ve çevresel eşitsizliklerin var olduğu, düşük gelirli Güney ülkelerine sınırlı değildir. Çevresel Adalet literatürü Amerika Birleşik Devletlerinde sosyal sınıf, ırk ve etnik yapıya bağlı olarak insanların çevresel tehlikelere eşitsiz bir şekilde maruz kaldığını ortaya çıkarmaktadır.

Murphy, (1994) çevresel doğal kaynakların ve çevresel yıkımların eşitsiz şekilde dağılımının varlığını kabul ederek, “çevresel sınıflar” kavramını geliştirmiştir. Bu kavram risk, tehlike ve doğal kaynaklara ulaşım, tüketim kapasitesi ve diğer çevresel oluşumlardaki eşitsizliğe dayanak olmuştur (Buttel, 2003: 31).

Risk toplumu teorisine benzer şekilde, ekolojik modernleşme teorisi, çevre sosyolojisinde ilgi görse de, birçok eleştiri almaya da başlamıştır. Ekolojik modernleşme teorisinin en önemli eleştirileri üç noktayı kapsar. Bunlar: 1) Ekolojik modernleşme teorisi Kuzey Avrupa ülkelerinin gerçekliği üzerine kurgulanmıştır ve o ülkelerdeki oluşumları yansıtır. Dolayısı ile genelleştirmeden yoksundur. 2) İlerici olarak görülen çevre reformları (mesela kirliliği kontrol etme ve ekonomik üretimde kaynak azaltma, v.s.), ve son zamanlarda materyallerin kullanımına yönelik küresel düzeyde iyileştirmeler verimli olmasına rağmen, toplam mineral ve diğer ham maddelerin kullanımı azaltılmamıştır (Bunker, 1996). 3) Yukarıdaki eleştirilerle ilintili olan üçüncü eleştiri Bluhdorn’dan gelmektedir. Ekolojik modernleşme teori ve söylem olarak, çevre yıkımlarının kaynağı olan firmaların ve diğer temsilcilerinin sorumluluklarını bağışlayan bir

çevre politikası yapımı kültürünün meşrulaşmasına hizmet eder; ve dünya sistemi içinde, ülkeler içinde ve ülkeler arası eşitsiz olarak büyüyen zenginlik ve gücün gelişmesine modernleşen devlet nasıl katkıda bulunur sorusunu görmezlikten gelmeye hizmet eder (Buttel, 2003: 31-32).

SONUÇ

Bu makale çevre sosyolojisinde kavramsal ve teorik gelişmeleri incelemiştir. Bu inceleme yapılırken makale çevre sosyolojisinin tanımını ve alanını, geleneksel sosyolojiye olan eleştirilerini ve toplum ve fiziksel çevre arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik ortaya çıkan teorik perspektifleri sunmuştur. Bu teorik perspektifler Kuzey Amerika'da gelişen Yeni Ekoloji paradigması, Eko-Marksist perspektif, Kapitalist Sanayileşmiş Rasyonalitenin Rasyonelsizliği teorisi ve Avrupa da gelişen Risk Toplumu teorisi ve Ekolojik Modernleşme teorisini kapsamaktadır. Bu perspektifler sunulurken bunların temel eleştirilerine değinilmiştir.

Bu makale Kuzey Amerika ve Avrupa'daki çevre sosyolojisindeki gelişmeleri ele almıştır. Bu demek değildir ki toplum ve fiziksel çevre arasındaki ilişkiler gelişmekte olan ülkeler tarafından incelenmemektedir. Gelişmekte olan ülkeler de ortaya çıkan çalışmalar mevcuttur. Fakat, Kuzey Amerika ve Avrupa'daki çalışmalara oranla daha az sistematik ve daha dağınıktır. Bu ülkelerde gelişen çalışmaların değerlendirilmesi kuşkusuz ki çevre sosyolojisine çok büyük bir katkı sağlayacaktır.

Yukarıda sunulan çevre sosyolojisindeki gelişen teoriler hem Amerika ve Avrupa ülkelerinde ampirik çalışmalar ile test edilmeye devam edilmeli ve aynı zamanda bu teoriler gelişmekte olan ülkelerdeki gerçekliği ne kadar yansıtır sorusu sorularak bu ülkelerde de test edilmelidir. Bu şekilde çevre sosyolojisine olan hem ampirik hem de teorik katkılar artacaktır.

KAYNAKÇA

- Beck, Ulrich. (1992). *Risk Society*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Beck, Ulrich. (1994). Reinvention of Politics: towards a Theory of Reflexive Modernization. (Edited by Ulrich Beck). *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity.
- Been, V. (1994). Locally Undesirable Land Uses in Minority Neighborhoods: Disproportionate Sitting or Market Dynamics? *Yale Law Journal*, 103, 1383-1422.
- Benton, T. (1991). Biology and Social Science. *Sociology*, 25, 1-29.
- Benton, T. and Redclift, M. (1994). Introduction. (Edited by Michael Redclift and Benton, Ted. *Social Theory and the Global Environment*. New York: Routledge, 1-27.
- Bunker, S. G. (1996). Raw Material and the Global Economy: Oversights and Distortions in Industrial Ecology. *Society and Natural Resources*, 9, 419-430.
- Burch, W. R. Jr. (1976). The Peregrine Falcon and the Urban Poor: Some Sociological Interrelations. (Edited by P. J. Richerson ve J. McEvoy III.) *Human Ecology: An Environmental Approach*, North Scituate, MA: Duxbury, 308-316.
- Buttel, Frederick H. (1978). Environmental Sociology: A New Paradigm? *The American Sociologist*, 13, 252-256.
- Buttel, Frederick H.(1986). Sociology and the Environment: The Winding Rosuj toward Human Ecology. *International Social Science Journal*, 109, 337-356.
- Buttel, Frederick H. (1987). New Directions in Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology*, 13, 465-488.
- Buttel Frederick H. (1996). Environmental and Resource Sociology. *Rural Sociology*, 61, 56-76.
- Buttel Frederick H. (2003). Environmental Sociology and the Explanation of Environmental Reform. *Organization and Environment*, 16, 306-344.
- Catton, W. R. (1976). Why the Future Isn't What it Used to be (and How it Could Be Made Worse Than it Has to Be). *Social Science Quarterly*, 57, 276-291.
- Catton, W. R. (1980). *Overshoot: the Ecological Basis of Revolutionary Change*. Urbana: University of Illinois Pres.
- Catton, W. R. (1994). The Foundations of Human Ecology. *Sociological Perspectives*, 37, 74-95.
- Catton, W. R. and Dunlap, R. E. (1978a). Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist*, 13, 41-60.

- Catton, W. R. and Dunlap, R. E. (1978b). Paradigms, Theories, and the Primacy of the HEP-NEP Distinction. *The American Sociologist*, 13, 256-259.
- Catton, W. R. and Dunlap, R. E. (1980). New Ecological Paradigm for Post-Exuberant Sociology. *American Behavioral Scientist*, 24, 15-47.
- Dikens, P. (1992). *Society and Nature: Towards a Green Social Theory*. Philadelphia: Temple University Press.
- Dunlap, R. E. (2002). Environmental Sociology: A Personal Perspective on Its First Quarter Century. *Organization and Environment*, 15, 10-36.
- Dunlap, R. E. and Catton, W. R. (1979a). Environmental Sociology. *Annual Review of Sociology*, 5, 243-73.
- Dunlap, R. E. and Catton, W. R. (1979b). Environmental Sociology.”(Edited by Timothy O’Riordan and Ralph D’Arge). *Progress in Resource Management and Environmental Planning*, vol. 1. New York: John Wiley & Sons, 57-85.
- Dunlap, R. E. and Catton, W. R. (1994). Struggling with Human Exemptionalism: the Rise, Decline and Revitalization of Environmental Sociology. *the American Sociologist*, 25, 5-30.
- Dunlap, R. E. and Michelson, W. eds. (2002). *Handbook of Environmental Sociology*. Westport, CT: Greenwood.
- Faber, D. ed. (1998). *The Struggle for Ecological Democracy*. New York: Guilford.
- Faber, D. and Grossman A. (2000). the Political Ecology of Marxism. *Capitalism, Nature and Socialism*, 11, 71-77.
- Foster, J. B. (1999). Marx’s Theory of Metabolic Rift: Classical Foundation for Environmental Sociology. *American Journal of Sociology*, 105, 366-405.
- Foster, J.B. (2002). *Ecology against Capitalism*. Monthly Review Press: New York.
- Frank, D. J., Hirinaka, A. and Schofer, E. (1999). Nation-State and the Natural Environment over the Twentieth Century. *American Sociological Review*, 65, 96-116.
- Goldblatt, D. (1996). *Social Theory and the Environment*. Boulder, Colo.: Westview.
- Gottlieb, R. (1992). *Forcing the Spring*. Washington, DC: Island Press.
- Hajer, M. A. (1995). *The Politics of Environmental Discourse: Ecological Modernization and Policy Process*. Oxford: Clarendon.
- Harper, C. L. (1996). *Environment and Society: Human Perspectives on Environmental Issues*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Humphrey, C. R. and Buttel, F. H. (1982). *Environment, Energy and Society*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Humphrey, C. R., Lewis, T. L. and Buttel, F. H. (2002). *Environment, Energy and Society: A New Synthesis*. Belmont, CA: Wadsworth.
- Irvin, A. (2001). *Sociology and the Environment*. Cambridge, UK: Polity.
- Kovel, J. (2002). *The Enemy of Nature: the End of Capitalism or the End of the World?* New York.
- Martell, L. (1992). *Ecology and Society*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Mibrath, L. (1984). *Environmentalists: Vanguard for a New Society*. Albany: State University of New York Press.
- Mol, A. P.J. (1995). *Refinement of Production: Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Utrecht: Jan van Arkel/International Books.
- Mol, A. P.J. (2002). From Environmental Sociologies to Environmental Sociology? A Comparison of U.S. and European Environmental Sociology. *Organization and Environment*, 19, 5-27.
- Mol, A. P.J. and Sonnenfeld D. A. eds. (2000). *Ecological Modernization Around the World*. London: Frank Class.
- Murphy, R. (1994). *Rationality and Nature: A Sociological Inquiry into a Changing Relationship*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Murphy, R. (1997). *Society and Nature: Social Action in Context*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Murphy, R. (2002). Sociology as If Nature Did not Matter: An Ecological Critique. (Edited by R. Scott Frey). *The Environment and Society Reader*. Boston: Allyn and Bacon.
- O’Connor, J. (1998). *Natural Causes: Essays in Ecological Marxism*. New York and London: Guilford.
- Sachs, W. ed. (1993). *Global Ecology*. London: Edward Elgar.

Schnaiberg A. (1975). Social Syntheses of the Societal-Environmental Dialectic: The Role of Distributional Impacts. *Social Science Quarterly*, 56, 5-20.

Schnaiberg, A. (1980). *the Environment: From Surplus to Scarcity*. New York: Oxford University Press.

Schnaiberg, A. and Gould, K.A. (1994). *Environment and Society: the Enduring Conflict*. New York: St. Martin's Press.

Spaargaren, G and Mol, A.P. J. (1992). Sociology, Environment and Modernity: Ecological Modernization as a Theory of Social Change. *Society and Natural Resources*, 5, 323-344.

Szasz, A. and Meuser, M. (1997). Environmental Inequalities: Literature Review and Proposals for New Directions in Research and Theory. *Current Sociology*, 45, 99-120.

Yearly, S. (1996). *Sociology, Environmentalism, Globalization*. London: Sage.